Урок. Словники та інші лексикографічні джерела

урок вивчення нового матеріалу з елементами дослідження · 45 хв

«Словник — це мовний кодекс, мовний закон» — І. Світличний

Проблемне питання уроку: Чому те саме слово в різних словниках описано по-різному і як швидко знайти словник, що відповість саме на моє запитання?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає основні типи словників залежно від призначення й записує їх у схему. • Учень/учениця розрізняє енциклопедичні та лінгвістичні словники і наводить по одному прикладу кожного. • Учень/учениця називає не менше п’яти різновидів одномовних лінгвістичних словників і те, що кожен із них показує.	• Учень/учениця добирає потрібний словник за навчальним запитанням, зокрема про значення, вимову, правопис чи походження слова. • Учень/учениця знаходить і виправляє помилку у виборі словника в реченні. • Учень/учениця читає словникову статтю й пояснює, яку інформацію про слово в ній подано.	• Учень/учениця усвідомлює значення словника як носія мовної норми для власного мовлення. • Учень/учениця усвідомлює, що словникова справа є частиною історії української культури.

Базові поняття і терміни

лексикографія, лексикограф, довідник, енциклопедичний словник, лінгвістичний словник, тлумачний словник, етимологічний словник.

Форми роботи

- фронтальна бесіда
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею
- робота зі словниковою статтею
- редагування речень

Обладнання та реактиви

- Тлумачний словник української мови (друкований або електронний) на кожну пару

- Орфографічний словник або сторінка електронного орфографічного словника для швидкої перевірки
- слайд зі схемою «Типи словників»
- слайд зі словниковою статтею «Дитячий» зі «Словаря української мови» Б. Грінченка
- аркуш із таблицею «Одномовні лінгвістичні словники» (тип, що показує, приклад запитання)

Демонстрації

- Схема «Типи словників» за призначенням і за способом розташування слів — що помічаємо в поділі на енциклопедичні та лінгвістичні, алфавітні, алфавітно-гніздові й ідеографічні
- Словникова стаття «Дитячий, а, е» з «Словаря української мови» Б. Грінченка — що помічаємо у статті, а саме форми слова, російський відповідник і приклад уживання з художнього тексту
- Приклади старих слів зі словника, який перекладав церковнослов'янські слова простою мовою, а саме абіє, баснь, месть, блюдо, юноша, мѣлъ — що помічаємо в їхніх сучасних відповідниках зараз, казка, помста, миска, парубок, крейда

Міжпредметні зв'язки

- Історія — початок словникової справи у східних слов'ян у XIII столітті, перший друкований словник 1596 року
- Українська література — слова з художніх творів і фольклору лягли в основу «Словаря української мови» Б. Грінченка

Місце уроку в темі

Попередній урок: Повторення вивченого з лексикології, зокрема лексичного значення слова, синонімів, антонімів, омонімів і паронімів.

Наступний урок: Літературна мова та її норми, де словники слугуватимуть джерелом перевірки норми.

Безпека

- Під час роботи в парах учні залишаються на своїх місцях і не переміщуються класом, а словники передають через парту, не залишаючи їх на краю стола.
- Електронний словник відкривають лише на тому сайті, який назвав учитель, і лише для пошуку одного слова з навчального завдання, сторонніх сторінок не відкривають.
- Важкі довідкові видання беруть обома руками і кладуть на стіл, а не тримають у руках під час відповіді.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент — 1 хв

Учитель: Вітається з класом, перевіряє готовність до уроку, називає тему і коротко пояснює, що сьогодні кожен буде добирати словник за своїм запитанням.

Учні: Вітаються, розкладають зошити та словники, налаштовуються на роботу.

Учитель роздає кожній парі тлумачний словник і аркуш із таблицею, учні записують у зошитах число і тему уроку «Словники та інші лексикографічні джерела».

Актуалізація — 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм із повторення лексикології, ставить запитання по черзі й просить усіх записати відповідь у зошиті одним рядком, а потім називає правильні відповіді вголос.

Учні: Кожен письмово відповідає одним рядком у зошиті, потім перевіряє себе за відповіддю вчителя і позначає правильні.

Запитання 1. Що називають лексичним значенням слова? Очікувана відповідь. Лексичне значення слова є його змістом, тим, що воно називає. Запитання 2. Які слова називають синонімами? Очікувана відповідь. Слова, різні за звучанням, але близькі за значенням. Запитання 3. Які слова називають антонімами? Очікувана відповідь. Слова з протилежним значенням. Запитання 4. Які слова називають паронімами? Очікувана відповідь. Слова, подібні за звучанням, але різні за значенням. Запитання 5. Де можна перевірити, що означає слово, якого ти не знаєш? Очікувана відповідь. У словнику, наприклад у тлумачному.

Мотивація — 3 хв

Учитель: Показує на слайді запитання від трьох користувачів і просить у кожному випадку сказати, який словник потрібен. Після відповідей ставить проблемне питання уроку.

Учні: Висловлюють здогадки, спираючись на власний досвід користування словниками, і формулюють, що саме їм незрозуміло.

Приклад 1. Учень хоче дізнатися, що означає слово «лексикограф». Приклад 2. Інша учениця не впевнена, як правильно наголосити слово. Приклад 3. Третій хоче знати, звідки взялося слово. Учитель питає, чи один і той самий словник відповість на всі три запитання. Очікувана відповідь. Ні, кожне запитання потребує свого словника. Учитель ставить проблемне питання «Чому те саме слово в різних словниках описано по-різному і як швидко знайти словник, що відповість саме на моє запитання?» і зачитує епіграф уроку.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності. У першій (8 хв) веде роботу з текстом підручника Шевчук, с. 9–10 та Глазова, § 1, с. 4–5, і разом з учнями складає схему типів словників. У другій (7 хв) роздає таблицю та організовує роботу в парах. У третій (6 хв) показує словникову статтю Грінченка й історичну стрічку. Показує демонстрації поруч із відповідним матеріалом.

Учні: Читають фрагменти підручника, складають схему типів словників, у парах заповнюють таблицю різновидів одномовних словників, аналізують словникову статтю й записують три історичні віхи.

Активність 1. Робота з текстом підручника (8 хв). Учні читають текст «Повторення вивченого» (Шевчук, с. 9) та вступ (Глазова, § 1, с. 4–5), виписують означення лексикографії, словника й довідника і складають схему. Учитель демонструє схему «Типи словників» і просить помітити, що за призначенням словники діляться на енциклопедичні та лінгвістичні. Енциклопедичні розкривають поняття й подають стислу характеристику предметів, явищ, подій, осіб. Лінгвістичні пояснюють слово, його значення, походження, написання, вимову. Лінгвістичні бувають одномовні та двомовні (багатомовні). Двомовні й багатомовні називають перекладними. За способом розташування слів словники бувають алфавітні, алфавітно-гніздові та ідеографічні (тематичні). Запитання. Чим лексикографія відрізняється від лексикографа? Очікувана відповідь. Лексикографія є розділом мовознавства, що розробляє теорію і практику укладання словників, а лексикограф є словникарем, тобто тим, хто словники укладає. Продукт. Схема типів словників у зошиті. Активність 2. Заповнення таблиці в парах (7 хв). Учні заповнюють таблицю «Одномовні лінгвістичні словники» за матеріалом підручника (Шевчук, с. 10–11). Колонки таблиці називаються «Тип словника», «Що показує», «Приклад запитання користувача». Рядки таблиці такі. Тлумачний, значення слова, граматичні та стилістичні особливості, приклади вживання. Орфографічний, правописна норма. Орфоепічний, правильна літературна вимова й наголос. Етимологічний, походження слів, первісне значення, найдавніші форми. Словотвірний, механізм творення слова. Фразеологічний, стійкі сполуки слів. Лексичних груп, ряди синонімів, антонімів, омонімів, паронімів. Частотний, ступінь уживання слів у мовленні. Запитання. Який словник потрібен, щоб перевірити, чи пишеться слово разом? Очікувана відповідь. Орфографічний. Запитання. Який словник покаже, чи популярне слово в мовленні? Очікувана відповідь. Частотний. Продукт. Заповнена таблиця із записаним прикладом запитання до кожного типу. Активність 3. Спостереження за прикладами (6 хв). Учитель показує на слайді статтю «Дитячий, а, е» зі «Словаря української мови» Б. Грінченка. Запитання. Що спільного й відмінного між цією статтею і статтею сучасного тлумачного словника? Очікувана відповідь. Подано форми слова, російський відповідник та приклад уживання з художнього тексту, а в сучасній статті значення пояснено українською мовою. Далі вчитель показує слова зі старого перекладного словника, абіє, баснь, месть, блюдо, юноша, мѣлъ, і просить підібрати сучасні відповідники. Очікувана відповідь. Абіє означало «зараз», баснь «казка, байка», месть «помста», блюдо «миска», юноша «парубок», мѣлъ «крейда». Учні записують три історичні віхи. Перша, у XIII столітті словникова справа зародилася в східних слов'ян, коли складали словнички незрозумілих слів. Друга, у 1596 році у Вільні вийшов перший друкований словник Лаврентія Зизанія, а в 1627 році вийшов «Лексикон» Памва Беринди. Третя, у 1907–1909 роках вийшов «Словарь української мови» Б. Грінченка, чотири томи, близько 70 тисяч слів із художньої літератури, фольклору та усного мовлення. Продукт. Стрічка з трьох історичних віх.

Закріплення 9 хв

Учитель: Організовує письмове виконання чотирьох завдань, потім перевірку відповідей усім класом.

Учні: Виконують чотири завдання з розділу «Завдання на закріплення» у зошиті, потім перевіряють у парах і виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом «Лист до себе», нагадує проблемне питання уроку і просить відповісти на нього письмово.

Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, решту прийому виконують усно, якщо лишається час.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Оголошує базове завдання і завдання за вибором, коротко пояснює, як їх виконувати.

Учні: Записують домашнє завдання в щоденник і ставлять запитання, якщо щось не зрозуміло.

Завдання для закріплення

1. Завдання 1. Упізнавання. До кожного запиту добери словник. Запит 1. З'ясувати, як правильно вимовити й наголосити слово. Запит 2. Дізнатися, як пишеться слово. Запит 3. З'ясувати, звідки походить слово. Запит 4. Підібрати слова з близьким значенням. Запит 5. Знайти, що означає слово й побачити приклади його вживання.

Відповідь: Запит 1 потребує орфоепічного словника, запит 2 орфографічного, запит 3 етимологічного, запит 4 словника синонімів, запит 5 тлумачного словника.

2. Завдання 2. Розрізнення. Визнач, яке видання енциклопедичне, а яке лінгвістичне. Видання 1. «Енциклопедія сучасної України», що подає відомості про Україну в усіх вимірах. Видання 2. Тлумачний словник. Видання 3. Орфографічний словник. Видання 4. Вікіпедія.

Відповідь: Енциклопедичними є «Енциклопедія сучасної України» та Вікіпедія. Лінгвістичними є тлумачний і орфографічний словники.

3. Завдання 3. Пояснення. Поясни, чим відрізняються між собою перекладний словник і тлумачний словник. Для якого запиту потрібен кожен із них? Запиши в зошиті по два речення.

Відповідь: Перекладний словник (двомовний чи багатомовний) подає переклад слів з однієї мови на іншу. Тлумачний словник засобами рідної мови розкриває значення слова. Перекладний потрібен, коли треба знайти відповідник слова іншою мовою, а тлумачний, коли треба зрозуміти, що слово означає.

4. Завдання 4. Редагування. Знайди й виправ помилку у виборі словника в реченні «Щоб дізнатися, звідки походить слово, учень відкрив орфографічний словник, а щоб перевірити правильну вимову, відкрив етимологічний словник».

Відповідь: Походження слова показує етимологічний словник, а правильну вимову й наголос орфоепічний. Виправлене речення. Щоб дізнатися, звідки походить слово, учень відкрив етимологічний словник, а щоб перевірити правильну вимову, відкрив орфоепічний словник.

Диференціація

Сильним: Добери з електронного або друкованого тлумачного словника статтю до слова «словник» і порівняй її зі статтею Грінченка «Дитячий». Запиши три відмінності у способі

подання інформації й поясни, який словник був би кращим для читача початку XX століття, а який для сучасного школяра.

Підтримка: Скористайся зразком на іншому прикладі. Запит «як правильно писати слово „прізвище“» потребує орфографічного словника, бо він показує правописну норму. За цим зразком добери словник до запиту «що означає слово „лексикограф“» і запиши відповідь одним реченням.

Домашнє завдання

Базове: Прочитати вступ (Глазова, § 1, с. 4–5) та текст про типи словників (Шевчук, с. 10–11), доповнити схему типів словників у зошиті прикладами. Скласти й записати п’ять запитань, на які можуть відповісти різні словники, і до кожного вказати тип словника.

За вибором: На вибір. Підготувати коротке повідомлення про один зі словників, названих на уроці, зокрема про «Словарь української мови» Б. Грінченка, або написати твір-роздум на тему «Чи будуть замінені в майбутньому друковані словники електронними?».

Рефлексія

Прийом «Лист до себе». Письмово, у два-три речення, дай відповідь на проблемне питання уроку «Чому те саме слово в різних словниках описано по-різному і як швидко знайти словник, що відповість саме на моє запитання?». Усно, у парі, назви один тип словника, про який ти дізнався найбільше, і запитання, на яке він відповідає.

Історична довідка

Словникова справа зародилася у східних слов’ян уже в XIII столітті, коли складали словнички незрозумілих слів із церковних книг. У 1596 році у Вільні вийшов перший друкований словник Лаврентія Зизанія, а в 1627 році в Києві видано «Лексикон» Памва Беринди. «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка вийшов у 1907–1909 роках.

Джерела:

- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 10, 11
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 9
- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 9, 10